

Шумна Л.П.

**СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ОСІБ,
ЯКІ УТРИМУЮТЬСЯ В БУДИНКАХ-
ІНТЕРНАТАХ**

Анотація. У зв'язку з постійними трансформаціями в українському суспільстві існує потреба розкриття сутності поняття соціального захисту. В поданій статті розглянуті різні точки зору на дане поняття, здійснено аналіз теоретичних положень щодо соціально-правового захисту осіб, які утримуються в будинках-інтернатах.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, будинки-інтернати.

Аннотация. В связи с постоянными трансформациями в украинском обществе существует потребность раскрытия сущности понятия социальной защиты. В предложенной статье рассмотрены разные точки зрения на данное понятие, осуществлен анализ теоретических положений социально-правовой защиты лиц, которые содержатся в домах-интернатах.

Ключевые слова: социальная защита, социальное обеспечение, дома-интернаты.

Abstract. In connection with constant transformations in the Ukrainian society there is a requirement of disclosing of essence of concept of social protection. In given article the different points of view on the given concept are considered, the analysis of theoretical positions socially-legal protection persons, which in houses-boarding schools is carried out.

Key words: social protection, social security, houses-boarding schools.

Мета цієї статті – визначити обсяг поняття «соціальний захист», з'ясувати особливості правового захисту осіб, які утримуються в будинках-інтернатах.

Соціальний захист – невід'ємна складова політики держави, відповідальної за добробут, розвиток і безпеку своїх громадян. Це той чинник, від ефективності якого залежить цивілізаційний розвиток будь-якого суспільства. Термін «соціальний захист» виник в середині ХХ ст. та почав широко застосовуватися в міжнародно-правових актах та зарубіжній юридичній практиці. Виникнення даного поняття та його активне застосування пояснюється кардинальними змінами у соціальній політиці, які відбулись у багатьох країнах світу після Другої світової війни, та розумінням керівництва країн необхідності систематизувати різноманітні інститути соціальної сфери. Поняття «соціальний захист» є одним з найбільш дискусійних питань права соціального забезпечення. Його дослідженням займалися за різних часів такі вчені, як В.С. Андреев, К.С. Батигін, Н.Б. Болотіна, Ж.А. Горбачова, І.В. Гушін, Л.В. Забелін, М.Л. Захаров, Р.І. Іванова, А.В. Левшин, Е.Е. Мачульська, К.Ю. Мельник, М.І. Полупанов, С.М. Прилипко, І.М. Сирота, Н.М. Стаховська, Б.І. Сташків, В.А. Тарасова, Е.Г. Тучкова, Я.М. Фогель, О.Г. Чутчева, В.Ш. Шайхатдинов та ін.

Так, В.Ш. Шайхатдинов вважає, що поняття «соціальний захист» охоплює діяльність держави й органів місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємств зі створення сприятливого для людини навколишнього середовища, охорони материнства і дитинства, надання допомоги родині, охорони здоров'я громадян, професійної підготовки громадян, забезпечення зайнятості населення,

охорони праці, регулювання заробітної плати і доходів населення, забезпечення громадян житлом, регулювання права власності громадян, матеріального обслуговування і забезпечення непрацевдатних та інших нужденних у соціальній підтримці громадян. Соціальний захист є практичною діяльністю з реалізації основних напрямків соціальної політики [1, с. 5].

Е.Е. Мачульська та Ж.А. Горбачова розрізняють соціальний захист у широкому та вузькому сенсі. Так, учені під соціальним захистом у широкому сенсі розуміють діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості, на виявлення і нейтралізацію негативних факторів, що впливають на особистість, на створення умов для самовизначення і утвердження в житті. У вузькому сенсі – як сукупність законодавчо закріплених економічних і правових гарантій, що забезпечують дотримання найважливіших соціальних прав громадян і досягнення соціально прийнятної рівня життя [2, с. 3]. За точкою зору І.М. Сирого, термін «соціальний захист» відноситься до функцій держави та означає комплекс заходів матеріальної підтримки непрацевдатних, найменш захищених громадян [3, с. 10]. О.Г. Чутчева вказує, що соціальний захист, як самостійний правовий інститут, поєднує відособлену групу юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, які характеризують прагнення суспільства відгородити своїх членів від загрози неможливості задоволення потреб, визнаних основними і важливими з метою забезпечення стійкого розвитку всього суспільства. [4, с. 7]

Потрібно зазначити, що таке розмаїття думок стосовно терміна «соціальний захист» викликане, по-перше, певною новизною цієї категорії для національної науки і практики, по-друге, актуальністю питань, пов'язаних із соціальним захистом населення. Під соціальним захистом у загальному сенсі слід розуміти діяльність держави щодо встановлення та забезпечення соціально-економічних і соціально-культурних прав громадян. Це і охорона здоров'я, і забезпечення житлом, і здобуття освіти, і охорона материнства та дитинства, і матеріальне забезпечення непрацевдатних та інших потребуючих підтримки громадян, і соціальне обслуговування тощо. Під соціальним захистом у вузькому сенсі слід розуміти сукупність нормативно закріплених гарантій, спрямованих на вирівнювання положення громадян з іншими членами суспільства у випадках настання соціальних ризиків.

У будь-якій країні завжди є найвразливіші соціальні групи, які потребують підвищеної уваги з боку суспільства та держави. Практика розвинених країн свідчить, що захист соціально вразливого населення повинен бути пріоритетним напрямком соціальної політики держави [5, с. 44].

Неповнолітні поряд з особами похилого віку, інвалідами, вагітними жінками, душевнохворими належать до числа осіб, які значно частіше піддаються негативному впливу з боку суспільства, а тому мають потребу в особливому захисті своїх прав і законних інтересів.

Необхідність посиленої турботи про неповнолітніх визначена низкою характерних для нього специфічних особливостей: беззахисністю, безпорадністю, недостатністю життєвого досвіду, піддатливістю й схильністю до наслідування, підвищеною

емоційністю, неврівноваженістю, імпульсивністю. Підліток прагне залучити до себе увагу, виділитися; у той же час ним керує страх, що його вважатимуть несамотійним, боягузом, «слабким». Неповнолітній відрізняється розвиненим почуттям особистої дружби й групової солідарності. З погляду особливостей психічних процесів підлітка його відрізняє також здатність до неадекватного сприйняття, запам'ятовування й відтворення деяких фактичних даних про спостережувані події. У порівнянні з дорослим неповнолітній має обмежену дієздатність, меншу волю в пересуванні, у зберіганні й розпорядженні своїм майном.

Найбільш незахищеними серед неповнолітніх є діти, які позбавлені батьківської опіки та піклування, тобто вихованці шкіл-інтернатів.

У 1991 році Україна приєдналась до Конвенції про права дитини, схваленої Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року [6]. Фактом свого приєднання до Конвенції та її ратифікацією наша держава взяла на себе зобов'язання щодо захисту прав дітей. Об'єктом особливої уваги з боку держави, як наголошується в Конвенції про права дитини, мають бути діти, що живуть у важких соціальних умовах. До категорії таких дітей в Україні належить низка груп: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які порушили закон, діти-інваліди. Переважна частина таких дітей – це вихованці інтернатних закладів освіти. Відповідно до статті 20 Конвенції про права дитини, постійно чи тимчасово позбавлені сімейного оточення, мають право на особливий захист та допомогу з боку держави. Вона повинна забезпечувати соціальний захист дитини, позбавленої родинного середовища, та забезпечувати відповідну альтернативу сімейної турботи або розміщення у відповідні заклади для догляду за дітьми. Крім того, у разі забезпечення цих прав повинна бути врахована культурна належність дитини. Необхідно створити особливі умови, що визначатимуть її побут, фізичне та психічне здоров'я, характер, а також спілкування з близькими. На жаль, у багатьох закладах, де виховуються діти-сироти і діти, позбавлені з різних причин сімейного оточення, панує специфічна сирітська атмосфера.

Відповідно до Конвенції ООН про права дитини, найбільш важливими стратегічними завданнями держави й суспільства у сфері поліпшення становища дітей є такі:

- максимально можливе в рамках наявних ресурсів збереження базових гарантій забезпечення життєдіяльності й розвитку дітей і мінімізація їхніх втрат у рівні життя; забезпечення безперешкодного доступу дітей до систем освіти й охорони здоров'я, розвиток різних форм матеріальної підтримки родин з дітьми;

- пріоритетна увага повинна приділятися проблемам дітей, які перебувають в особливо важких умовах, – дітей-сиріт і дітей-інвалідів, розширенню форм допомоги цим категоріям дітей, заснованих на новій доктрині – гуманізації поводження з такими дітьми на основі поваги прав дитини й максимально можливої інтеграції їх у родину й суспільство в результаті вжитих заходів;

- створення механізмів профілактики й соціальної реабілітації дітей в умовах виникнення нових ризиків – безпритульності, розширення насильства стосовно дітей, зростання наркоманії й злочинності, змушеного переміщення;

– законодавче забезпечення прав дітей і заходів політики стосовно дітей, створення адміністративних, організаційних і фінансових механізмів забезпечення прав дітей, підготовка необхідних для цього кадрів.

У межах СНД було прийнято Модельний закон про додаткові гарантії соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківської опіки від 08.12.1998 р. Відповідно до ст. 10 вказаного Закону, органи державної влади сприяють дітям-сиротам і дітям, які залишилися без піклування батьків, у реалізації їхніх прав і законних інтересів за допомогою надання їм безкоштовної кваліфікованої юридичної допомоги.

Однак, незважаючи на те, що Конвенцію ООН про права дитини ратифікувала більшість країн, поки ще не багато з них створили інститут спеціальних уповноважених з прав дитини. Україна не є винятком. На сьогодні очевидним недоліком діяльності держави у сфері захисту прав дитини є відсутність спеціального уповноваженого з прав дитини. Основні його функції повинні бути зосереджені на нагляді за дотриманням прав дитини, розширенні і дотриманні прав людини стосовно дітей.

Хоча сьогодні відомства комісара чи омбудсмена з прав дитини не схожі, можна виділити чотири основні моделі створення такого відомства, його розвитку, мандата і статусу:

- 1) омбудсмени, засновані на підставі спеціального закону, прийнятого парламентом;
- 2) ті, які створені відповідно до законодавства про охорону дитинства;
- 3) омбудсмени, посади котрих засновані в рамках існуючих державних органів;
- 4) ті, посади яких утворені неурядовими організаціями і котрі працюють під їх егідою.

В Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [7] від 13.01.2005 р., зокрема, встановлено основні засади державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Ними є:

- створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї;
- виховання та утримання дітей за принципом родинності;
- сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів;
- забезпечення пріоритету форм влаштування;
- захист майнових, житлових та інших прав та інтересів таких дітей;
- створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, підготовки дітей до самостійного життя;
- забезпечення права на здоровий розвиток;
- забезпечення соціально-правових гарантій;
- створення умов для надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги;
- формування системи соціальної адаптації;
- забезпечення вільним вибором сфери професійної діяльності, яка б оптимально відповідала потребам та бажанням особистості цих дітей та запитам ринку праці;

– належне матеріально-технічне забезпечення незалежно від форми влаштування та утримання таких дітей, сприяння в наданні реальної допомоги і підтримки підприємствами, установами та організаціями різних форм власності, банківськими установами, культурно-освітніми, громадськими, спортивними та іншими організаціями [7].

В Україні, поряд із такими традиційними формами сімейного піклування про дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, як усиновлення і опіка над дітьми, набуває поширення система дитячих будинків сімейного типу. З 1998 року розпочато роботу щодо створення інституту прийомної сім'ї, а з ухваленням у 2002 році Верховною Радою України Сімейного кодексу відновлюється така форма передачі дітей на виховання у сім'ї, як патронат. Надаючи важливого значення становищу дітей, їх соціальному захисту, створенню сприятливих умов для фізичного, інтелектуального й духовного розвитку, майбутньої повноцінної життєдіяльності та з метою координації дій, пов'язаних з виконанням Конвенції ООН про права дитини, у 1996 році Указом Президента України було затверджено Національну програму «Діти України». Незважаючи на те, що спочатку Програма була розрахована на період до 2000 року, вона стала орієнтиром для формування регіональних дій, зокрема стосовно поліпшення становища дітей-сиріт та відповідних територіальних програм на основі інтеграції діяльності державних установ з громадськими, регіональними, бізнесовими організаціями. Пріоритетними заходами стало створення сприятливих умов для фізичного, психічного, духовного розвитку вихованців інтернатних закладів, зокрема їх соціального захисту. Держава усіма засобами сприяє правовому і соціальному захисту дітей, забезпеченню належних умов для всебічного розвитку вихованців. Заходи, які здійснюються у рамках Програми, дали змогу законодавчо забезпечити формування нових засад соціального та правового захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей-інвалідів та дітей з вадами розвитку.

Відповідно до Типового положення про дитячий будинок-інтернат, затвердженого Наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 02.04.2008 року № 173 [8], дитячий будинок-інтернат є соціально-медичною установою для постійного проживання дітей віком від 4 до 18 років з утвореним у разі потреби молодіжним відділенням для молоді віком від 18 до 35 років, що входить як структурний підрозділ до складу будинку-інтернату, з вадами фізичного та/або розумового розвитку та психічними розладами, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування, освітніх та реабілітаційних послуг. Будинки-інтернати поділяються на:

1) будинки-інтернати I профілю – для вихованців з фізичними вадами і збереженим інтелектом дошкільного та шкільного віку, для яких самостійне пересування є значно утрудненим або неможливим, які частково себе обслуговують (змішані за статтю).

2) будинки-інтернати, де можуть одночасно функціонувати:

– відділення II профілю – для вихованців з помірною та глибокою розумовою відсталістю та психічними розладами, які можуть навчатись, самостійно пересуватись і обслуговуватись (розділені за статтю);

– відділення III профілю – для вихованців з глибокою розумовою відсталістю та психічними розладами, які можуть самостійно пересуватись і не можуть самостійно обслуговуватись (розділені за статтю);

– відділення IV профілю – для вихованців з глибокою розумовою відсталістю та/або психічними розладами, які мають складні фізичні вади, не можуть самостійно пересуватись (або пересуваються з утрудненням) та самообслуговуватись (змішані за статтю).

Основними завданнями будинку-інтернату є забезпечення належних умов для проживання, навчання, виховання, медичної та соціальної реабілітації та надання медичної допомоги вихованцям з фізичними та/або розумовими вадами розвитку та психічними розладами.

До будинку-інтернату приймаються на державне утримання діти віком від 4 до 18 років з вадами фізичного або розумового розвитку та психічними розладами, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового обслуговування, медичної допомоги і яким згідно з медичним висновком не протипоказано перебування в цій установі незалежно від наявності родичів, зобов'язаних за законом їх утримувати. Профіль будинку-інтернату чи профіль відділення будинку-інтернату, до якого підлягає влаштуванню дитина з вадами фізичного або розумового розвитку та психічними розладами, визначається республіканською, обласною, Київською та Севастопольською міськими психолого-медико-педагогічними комісіями.

Вихованцям, які проживають у будинку-інтернаті, державна соціальна допомога і пенсія призначаються та виплачуються відповідно до Законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» та «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам».

Соціальна політика нашої держави в галузі дитинства покликана всіляко сприяти пом'якшенню впливу на дітей негативних наслідків соціальних процесів, які відбуваються нині у суспільстві, а також створювати умови для появи нових соціальних інститутів, котрі найбільш повно задовольняли б потреби та інтереси дітей. Створення оптимальних умов для життєдіяльності соціально незахищених категорій дітей є одним з найважливіших завдань сьогодення. Впровадження в Україні гуманістично орієнтованої соціальної політики вимагає переорієнтації державної системи опіки на індивідуальні потреби кожної дитини, позбавленої сімейного оточення, створення оптимальних умов для її виховання і розвитку.

Література

1. Шайхатдинов В.Ш. Право социального обеспечения России. – Екатеринбург, 1996. – Вып. 1. – 198 с.;
2. Мачульская Е.Е., Горбачева Ж.А. Право социального обеспечения. – М., 1998. – 278 с.;
3. Сирота И.М. Право социального обеспечения в Украине. – Х.: «Одиссей», 2004. – 384 с.;
4. Чутчева О.Г. Правове регулювання соціального захисту громадян України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.05 / Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 19 с.;
5. Роиц В. Д. Социальная защита работника в процессе труда: проблемы теории и практики: автореф. дисс... докт. эконом. Наук 08.00.07 / НИИ труда М-ва труда Рос. Федерации. – М., 1994. – 36 с.;

6. Конвенция ООН о правах ребенка от 20.11.1989 г. // Международные акты о правах человека. – М., 1999; **7.** Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 р., № 2342-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 147; **8.** Про затвердження типових положень про дитячий будинок-інтернат, молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату системи праці та соціального захисту населення: Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 02.04.2008 року № 173 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 56. – Ст. 1893.